

FƏXRƏDDİN CƏFƏROV

Naxçıvan Dövlət Universiteti,

YAŞAR RƏHİMOV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

Email-yaarrahimov@yahoo.com.tr

NAXÇIVANDA KƏND TƏSƏRRÜFATININ KOLLEKTİVLƏŞDİRİLMƏSİNİN GEDİŞİ (I məqalə)

Məqələdə maraqlı və aktual bir məsələ – Naxçıvanda kəndli təsərrüfatlarının kollektivləşməsi məsələsi tədqiq edilmişdir. XX əsrin 20-ci illərin əvvəllərində Naxçıvanda fərdi kəndli təsərrüfatlarının ləğvi və kollektiv təsərrüfatların yaradılmasına keçid istiqamətində müxtəlif tədbirlər həyata keçirilmişdir. 20-30-cu illərdə yeni yaranan hökumətin həyata keçirdiyi siyasət və mövcud olan real vəziyyət yeni müstəvidə araşdırılmışdır. Məqalə yeni arxiv sənədləri və faktlar əsasında hazırlanmış və belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, burada da küllütlük prinsipinə əməl edilməmiş, zorakı vasitələrlə fərdi kəndli təsərrüfatları kollektiv təsərrüfata cəlb edilmişdir.

Açar sözlər: *muxtar respublika, mexanikləşdırma, kənd təsərrüfatı aləti, kooperativ, traktor, su təsərrüfatı, kolxoz, MTS.*

Naxçıvan MSSR Xalq Torpaq Komissarlığının 1925-ci il məlumatına görə respublikada 135 kənd təsərrüfatı şirkəti təşkil edilmişdi. Şirkətləri maliyyələşdirən idarələrin köməyiylə kənd təsərrüfatının 40%-i kooperativləşdirilmişdi. 120 torpaq şirkətinə əkin sahəsi vermək üçün 223.980 desyatin torpaq sahəsi ölçülüb nəzərdən keçirilmişdir. Gələcəkdə şirkətlərin sayının artırılması nəzərə alınaraq dövlətin tabeliyində olan torpaqdan 31.891 desyatin sahə ayrılımış, eyni zamanda 185.528 desyatin torpaq sahəsində kəşfiyyat işləri aparılmışdır. Hökumət tərəfindən yaradılmış komissiya müəyyən etmişdir ki, mal-qara şirkətlərinin təşkil ediləcəyi qədrində yə otlaqları üçün 23.216 desyatin torpaqdan istifadə etmək mümkündür. Elə bu məqsədlə 1924/25-ci büdcə ilində kənd təsərrüfatının kooperativləşdirilməsinə 580 min manat pul vəsaiti buraxılmışdır ki, onun da 205 min manatı uzun müddətli (maşın, iş mali, tikinti materialı almaq, barama toxumu hazırlamaq və s.) borc (kredit), 75 min manatı qısa müddətli (kiçik alətlər almaq və s.) borc (kredit), qalan 300 min manatı isə xüsusi fond hesab edilirdi [9, v. 5-6].

Kəndliyə kollektiv təsərrüfatların "üstünlük"lərini göstərmək və onu işdə sübut etmək məqsədilə 1925-ci ilin iyulunda Azərbaycan kənd təsərrüfatı bankı tərəfindən Naxçıvana 3 "Ferdzon" markalı traktor göndərilmişdir. Lakin bu yüngül traktorların məhdud sayda olması kənd təsərrüfatına lazım olan effekti verə bilmirdi. Buna görə də 1925-ci il avqust ayının 5-də keçirilən V Sovetlər qurultayında "Naxçıvan ölkəsində kənd təsərrüfatının kooperativləşdirilməsi əsasında mexanikləşdirilməsi" məsələsi müzakirə edildi. Qurultayın qərarında deyilirdi: Fövqəladə sovetlər qurultayı qeyd edirdi ki, kooperativləşdirilmə kənd təsərrüfatının inkişafında qüvvətli bir dayaqdır və kənd təsərrüfatı kooperativlərinin təxiras alınmaz sürətdə genişləndirilməsini diqqət mərkəzində tutur. ... Qurultay Naxçıvan ölkəsində kənd təsərrüfatı alətlərini, traktor və kəndliyə lazım olan predmetlərin (əşyaların) gətirilməyə başlanmasını təbrik edir [9, v. 3-4]. Qurul-

taydan az sonra kooperasiya qurulduğunda böyük yüksəliş başlandı. Elə həmin il, yəni 1925-ci ildə kənd təsərrüfatı kooperativinə cəlb edilən üzvlərin sayı artaraq 5763-dən 1926-cı ildə 8088-ə çatır və 12 borc buraxan (kredit verən) şirkət təşkil edilir [10, v. 17].

Aparılan araşdırmalara əsasən kənd təsərrüfatının kooperativləşdirilməsi işində kənd təsərrüfatı Bankının və Keybirliyinin (kənd təsərrüfatı kooperasiya mərkəzi) təşkil böyük nəticələrə səbəb olmuşdu. 1925-ci il 17 oktyabr tarixində kənd təsərrüfatı Bankının Naxçıvan MSSR Keybirliyinə buraxdığı pul məbləği şirkətlərin təsərrüfatı cəhətdən möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynamışdır. Kənd təsərrüfatı Bankı tərəfindən Keybirliyinə buraxılan pul şirkətlər arasında aşağıdakı kimi bölünmüşdü: Şəhur rayonunda Bünyadzadə adına sovxozun ehtiyacı üçün 1500 manat, at zavodundan cins atların alınmasına 5000 manat, şirkətlərin əkilməsi üçün yem, pambıq və başqa toxumların alınmasına 600 manat, iş mali və avadanlıq almaq məqsədilə Əbrəqunus şirkətinə 15000 manat, Aza şirkətinə 10000 manat və Ordubad barama toxumu hazırlayan stansiyaya 3600 manat pul buraxılırdı [10, v. 17].

Kənd təsərrüfatının bərpə və inkişafında şirkətlərin oynadığı mühüm rol nəzərə alınaraq dövlət tərəfindən edilən maliyyə yardımı idlənilməyə alındı. Belə ki, 1925-ci ildə Keybirliyi tərəfindən buraxılan 80 min manatdan 25 min manatı maşın təchizatına sərf olunmuşdu. Bundan başqa dən məhsulları almaq üçün kooperativlər tərəfindən şirkətlərə 20 000 manat pul buraxılmışdı və s.

Ölkənin iqtisadiyyatında su təsərrüfatı daha mühüm rol oynayırdı. Naxçıvan MSSR-in bütün mövcud su ehtiyatları suvarıya alın tələbatı yalnız 60-65 faizini təmin edə bilirdi. Naxçıvan MSSR-də su məsələsi 20-ci illərə qədər həll edilmişdi. Azərbaycan SSR Su Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən təşkil edilmiş müxtəlif idarələr və ekspedisiyalar su ehtiyatlarını araşdırmaq üçün çox böyük imkanlar olduğunu göstərirdi. Lakin yerli orqan və kolxozların gücü və vaxtılı həyata keçirmək istədikləri kiçik su təsərrüfatı tədbirləri kolxoz və kolxozların bütün əkin sahələrini və meyvə bağlarını su ilə tamamilə, yaxud kifayət qədər təchiz edilməsi məsələsini həll edə bilməzdi [5, s. 74-75]. Azərbaycan K(b)P MK katibi Ə.Qarayev Naxçıvan ölkəsində 1926-cı ilin təsərrüfatı fəaliyyətinə yekun vuraraq bildirdirdi ki, "...ölkədə kəndliləri daha çox narahət edən su problemi- dir. 1925-ci ildə 50 km uzunluğunda 18 tunelə malik olan Şangirey arxı istifadəyə verilib, Farhad arxı çıxarılıb. Böyükükdə 8500 hektar torpaq sahəsinin tədqiqatı başa çatdırılıb. 100 kəhrizdən 89-u işə salınıb. Şərurun suvarılması, Göy-gölin (Ordubad rayonunda) tədqiqatı, Zuvvər arxın (Ordubad rayonu) təmiri və s. üçün güclü maliyyə vəsaiti tələb edilir. Bunsuz dağlıq ölkəni bərpə etmək olmaz" [11, v. 3]. Bölgədə xam torpaqları mənimsəmək üçün başlıca olaraq su təsərrüfatı məsələlərini həll etmək qarşısında duran təxiras alınmaz vəzifə idi. Muxtar Respublikada su təsərrüfatı işinə əsaslı kömək məqsədilə Naxçıvan MSSR Su İdarəsi Azərbaycan Su Təsərrüfatı idarəsinin tərkibindən çıxarıldı və muxtar respublikanın Konstitusiyasına uyğun olaraq Naxçıvan Su Dairəsi İdarəsi adlandı ki, onun da hüquqları genişləndirildi. Mövcud hüquqlara diyanın istismarı, quruculuq işləri və b. da əlavə edildi. Naxçıvan Su Dairəsi İdarəsi Naxçıvan MSSR XKS-in nazirliyi idi.

Diyarda su təsərrüfatı cəmiyyətləri şəbəkəsi genişləndirildi: 1925-ci ilin iyununda 400 kəhriz 8 su təsərrüfatı cəmiyyətinin sərəncamında olmuşdu. 1928-ci ilin sonunda Naxçıvan diyarında su təsərrüfatı əsasən bərpə edilmiş, bəzi rayonlarda isə yeni xətlər çəkilmişdi [21, s. 125-126].

Tarixdən məlum olduğu kimi, Azərbaycan K(b)P MK tərəfindən muxtar respublikanın xalq təsərrüfatı və sovet təşkilatlarının işini canlandırmaq üçün Həmid Sultanov başda olmaqla Naxçıvana xeyli miqdarda partiya, sovet, komsomol, maarif və kənd tə-

sərrüfatı işçiləri göndərilməmişdi. H. Sultanov 28 fevral 1925-ci ildən 13 noyabr 1926-cı ilə kimi Naxçıvan Məhsul Komissarları Şurasına rəhbərlik etmişdir. Qeyd edək ki o, tədqiqatçı və dövrün mənbəsi sayılan bölgənin xalq təsərrüfatından bəhs edən «Нахкрай и его экономика» əsərini (1927-ci il) nəşr etdirmişdir.

Naxçıvan Məhsul Komissarları Şurasının məxanikləşdirilməsi üçün əsaslı işlər qurulmuşdur. Belə ki, 1925-1926-cı illərdə Naxçıvan ölkəsində göndərilən traktorların miqdarı xeyli artırılaraq 1926-cı ildə 21 ədəd, 1929-cu ildə 29 ədəd çatdırılıb [12, v. 3]. Aparılan işlər əsasən muxtar respublikada traktorların müntəzəm iş fəaliyyətini 1929-cu ildən başlayır. Maşınların miqdarı ildən-ilə artır və onların əhatə dairəsi genişləndirilir.

1925-ci ildə Naxçıvan ölkəsində cəmi 9 traktor işləyirdi halda, 5-6 ildən sonra, 1931-ci ildə onların sayı 68-ə çatdırıldı. Respublikada olan 68 traktordan 34-i Noraxan MTS-də, 27-i Naxçıvan MTS-də, 7-i Bünyadzadə adına Sovxozda işləyirdi. 1932-ci ildə Naxçıvan respublikasında traktorların sayı 82 ədəd çatdırılıb [12, v. 4]. Kollektivləşmə daha çox pambıqçılıq sahəsini, qismən də taxılçılıq və heyvandarlıq sahələrini əhatə etmişdi ki, bu da həmin sahələrdə kənd təsərrüfatı maşınlarının tətbiqi və mexanikləşdirmə üçün böyük perspektivə bağlı idi [5, s. 31].

1924-cü ildə muxtar respublikada əkin sahələrinin bütün təsərrüfat kateqoriyalarından 45 min hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi olmuşdur. 1925-ci ildə 36275 hektar əkin sahəsinin 19770 hektarı buğda, 7675 hektarı arpa, 7583 hektarı pambıq, 365 hektarı çəltik, 78 hektarı bostan, 804 hektarı isə digər əkinlərin payına düşmüşdür. 1926-cı ildə əkin sahəsi 5339 hektar artaraq 41614 hektar olmuşdur ki, bu artım buğda əkinlərində 830 hektar, pambıq əkinlərində 789 hektar, bostan əkinlərində 1765 hektar, çəltik əkinlərində isə 7 hektar olmuşdur.

1930-cu illərdə kollektiv təsərrüfatların (kolxozların) yaradılması, kənd təsərrüfatının yeni qayda idarə olunması bu sahənin inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcı olmuşdur [3, s. 41].

Qeyd etmək olar ki, sovet hakimiyyəti illərində muxtar respublikanın əkinə yararlı torpaqlarının əsas istifadəçiləri kolxoz və sovxozlar olmuşdur. Bundan əlavə dövlət fondlarından torpaqların əsas hissəsini təşkil edən yaylaq və qışlaq otlaqlar da uzun müddətli istifadə üçün kolxozlara təhkim edilmişdir. Demək olar ki, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar kolxoz və sovxozların ixtiyarında idi.

Muxtar respublika ərazisində sovet hakimiyyəti illərində mövcud olan 30 min hektardan artıq (42%) sahə əkin dövrüiyəsinə cəlb edilmişdir. Bu qədr torpağın istifadə olunmaması kolxozları hər il xeyli miqdarda məhsul götürməkdən məhrum edirdi [5, s. 64-65].

Birinci beşillikdə Naxçıvan respublikasında kolxozların, kollektiv təsərrüfatların və əkin sahələrinin miqdarı aşağıdakı kimi idi: 1927-ci ildə 43 təsərrüfatı birləşdirən və 110 hektar torpaq sahəsinə əhatə edən 2 kolxoz (kollektiv. təsərrüfat. faizlə - 0,3%), 1928-ci ildə 580 təsərrüfatı birləşdirən və 1770 hektar torpaq sahəsinə əhatə edən 20 kolxoz (kollektiv. təsərrüfat. faizlə - 3,0%), 1929-cu ildə 790 təsərrüfatı birləşdirən və 2143 hektar torpaq sahəsinə əhatə edən 36 kolxoz (kollektiv. təsərrüfat. faizlə - 4,2%), 1930-cu ildə 5454 təsərrüfatı birləşdirən və 2314 hektar torpaq sahəsinə əhatə edən 73 kolxoz (kollektiv. təsərrüfat. faizlə - 11%), 1931-ci ildə 7234 təsərrüfatı birləşdirən və 6008 hektar torpaq sahəsinə əhatə edən 161 kolxoz (kollektiv. təsərrüfat. faizlə - 45%), 1932-ci ildə 8941 təsərrüfatı birləşdirən və 9342 hektar torpaq sahəsinə əhatə edən 184 kolxoz (kollektiv. təsərrüfat. faizlə - 56,7%) [13, v. 4].

Naxçıvan respublikasına gətirilən digər kənd təsərrüfatı alətlərinin də miqdarı ildən-ilə artırdı. Gətirilən müxtəlif kənd təsərrüfatı alətləri 1927-ci ildə 150-dən 1929-cu ildə 486 ədəd çatdırılıb. Kollektivləşmənin genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq ölkəyə go-

tirilən digər kənd təsərrüfatı alətlərinin miqdarı (traktorlardan başqa) 1930-1932-ci illərdə daha çox olmuşdur. 1930-cu ildə kənd təsərrüfatı alətləri 1321 ədəddən, 1932-ci ildə 3628 ədəd çatdırılmışdır [14, v. 9]. Bütün bunlar regionda kollektivləşdirilmə prosesinin gedişinə öz təsirini göstərirdi.

Başqa yerlərdə olduğu kimi Naxçıvan Məhsul Komissarları Şurasının təşkilatı baş verən səhvlərə, sol aynılıqlara son qoymağa çalışıb, kolxozdan gətirilən işlərdə kəndlilərə kolxozlara cəlb edilirdi. Bu sahədə məsul işçilərin üzərinə mühüm vəzifələr düşürdü. Naxçıvan Məhsul Komissarları Şurasının SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri Q. Musabəyov şəxsən məşğul idi. Qeyd edək ki, 1930-cu il yaz aylarının sonunda Naxçıvana gələn Q. Musabəyov kolxozlardan gətirilən məhsulərin kollektiv təsərrüfatlara qaytılmasına şərait yaradılması sahəsində müəyyən işlər görmüşdür. Eyni zamanda proleter hakimiyyətinin polad qanunları ilə "qolçomaq" andanlarını kəndlilərin müqavimətini sındırılıb, onların bir sinif kimi ləğv edilməsi prosesi sürətləndirilib. Bütün bunlar həmin dövrdə yeni yaradılan hakimiyyətin və mövcud hegemon partiyanın yeritdiyi siyasətə uyğunlaşdırılaraq həyata keçirilib.

Partiya və hökumət tərəfindən görülən təsərrüfat, maliyyə və təşkilati tədbirlər nəticəsində kolxoz quruculuğu-kollektivləşdirilmə prosesi sürətləndirilib. Buna görə də əksər təsərrüfat sahələrində-üzümlüklük, ipəkçilik, bağçılıq, bağçılıq və s. sahələrdə əhəmiyyətli yüksəliş başlandı. Bunlarla bərabər kolxoz quruculuğu sahəsində yol verilən sol aynılıqları tamamilə aradan qaldırmaq və ortalab kəndlilərin kolxozlara girməsini təmin etmək məqsədində xüsusi diqqət yetirilib. Bölgənin kənd təsərrüfatında mühüm rol oynayan üzümçülüyü 20-20 ilin ikinci yarısından diqqət və qayğı artmağa başlamışdır. 1925-ci ildə üzüm bağının sahəsi 1488 hektar olmuşdur. Naxçıvanda bağlardan götürülən məhsul isə 150.000 pud olmuşdu ki, ondan 11-12 faizli 87000 vedrə çıxır istehsal olunurdu [1, s. 133]. 1927-ci ildə muxtar respublikada üzümçülük sahələri 1.247 hektar olmuşdu. 1929-cu ildə Naxçıvanın kolxozlarında cəmi 1231 hektar üzüm sahəsi mövcud idi (8, s. 28). 1936-cı ildə üzüm sahələri 2.700 hektara çatdırıldı [15, v. 7]. Göstərilən dövrdə üzümçülük bir çox kəndlilərin iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edirdi. Üzümçülüyün muxtar respublika iqtisadiyyatı üçün səmərəliliyi nəzərə alınaraq 1931-ci ildə 1442 hektarlıq üzümçülük sahəsinə daha 1000 hektar artırmaq haqqında qərar qəbul edilmişdir. Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Soveti 1929-1932-ci illərdə Naxçıvan, Əbrəqunus və Şahbuz şərab zavodlarını inşa edərək istifadəyə vermişdi. 1929-1930-cu illərdə təkcə üzümçülükə məşğul olan fərdi təsərrüfatçılar dövlət tədarük məntəqələrinə 18,9 min sentner üzüm satmışdılar. 1931 və 1932-ci illərdə üzümçülükə məşğul olan kəndlərdə də kolxozların təşkilinə başlanmışdır. Artıq 1932-ci ildə muxtar respublikada bağçılıq və üzümçülükə məşğul olan 13 kolxoz var idi [20, s. 82-83].

Naxçıvan Məhsul Komissarları Şurasının bütövlüklə birliki də bütün idi. Şərab rayonunun dağılması zamanında olan 5 böyük kolxoz, demək olar ki, tamamilə bütün istehsalına görə ixtisaslaşmışdır [5, s. 140]. 1932-ci ildə 500 hektar sahədə bütün əkiləyirdi halda, 1936-cı ildə bütün sahəsi 1300 hektara çatdırılmışdır. 1940-cı ildə Naxçıvan Məhsul Komissarları Şurasının bütövlüklə əkilən 596 hektar bütün sahəsinin hamısı Şərab rayonunda idi. Bunun 550 hektarı rayonun kolxozlarında, qalanı isə şəxsi təsərrüfatlarda idi [18, s. 52]. Fakt və rəqəmlərdən görüldüyü kimi muxtar respublikada bütünün daha çox becərilirdi ərazi Şərab rayonunda olmuşdur.

Tədqiqatlar belə deməyə əsas verir ki, kənd təsərrüfatının mühüm sahələrindən olan meyvəçiliyin və meyvə bağlarının bərpa edilməsinə 1924-1925-ci illərdə başlanılmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikasında 1925-ci ildə meyvə bağlarının sahəsi 554 hektar olmuşdur [23, s. 42].

Kənd təsərrüfatının əsas sahələrindən biri olan tərəvəzçilik və bostançılıq əhalinin tələbatının ödənilməsinə mühüm yer tutur. Tərəvəzçilik öz yüksək əhəmiyyətli kolxozçuların əmək güünə pul gəlirini artırır. Muxtar respublikada tərəvəzçiliyin inkişafı üçün kolxozlarda tərəvəz növbəli əkin sistemi tətbiq edilmişdir [5, s. 171]. Muxtar respublikada bostançılığın əmtəəlik məhsulları kolxoz təsərrüfatının ümumi gəliri içərisində özünəməxsus yer tuturdu. Bostançılıq öz yüksək əhəmiyyətlə kolxozçuların əmək günlərinə düşən pul gəlirini də artırır. Bostançılığın inkişafı üçün kolxozlarda növbəli əkin sistemi tətbiq edilərsə də, təsərrüfatın digər sahələri kimi bostançılığın inkişafı üçün tələb olunan sarmayə (kapital) qoyulmamışdır [5, s. 175].

1921-ci ildən etibarən Naxçıvanda ipəkçilik təcridən canlanmağa başlamışdı. 1923-cü ildə Naxçıvan Respublikası üzrə ipəkçilik aşağıdakı rəqəmlərlə ifadə olunurdu: 804 qutu barama toplanmış, yerli zavodlarda 295 pud barama aqılmış, 85 pud ipək və 30 pud frizon alınmışdır. 1924-cü ildə 818 pud quru barama toplanmış, 133 pud ipək və 40 pud frizon əldə edilmiş, 2 baramaçan zavod fəaliyyət göstərmişdir [6, s. 225].

Əvvəlki illərdə müqayisədə 1933-1937-ci illərdə çox illik əkməklərin (meyvə-tərəvəz bağları, üzüm, tut əzkin sahəsi) əhatə etdiyi ərazilər maraqlı doğuran məsələlərdəndir. İkinci beşillikdə Naxçıvan MSSR-də çox illik əkməklərin artımı aşağıdakı kimi olmuşdur: 1933-cü ildə 121,4%, 1934-cü ildə 143,6%, 1935-ci ildə 175,5%, 1936-cı ildə 208,4%, 1937-ci ildə 262,8% [15, v. 7]. Göründüyü kimi regionda ötən əsrin 30-cu illərində əvvəlki illərə nisbətən çox illik əkməklərin ərazisi xeyli genişləndirilmişdir.

Zaqaqçıyaya İttifaq Sovetinin qərarı ilə yaz əkinini dövründə Naxçıvan kəndlilərinə toxumdan başqa pulsuz olaraq hər ay 10 min pud taxıl verilir [7, s. 40]. Buğdanın ən yüksək məhsuldarlığına Arazboyu düzənlikdə yerləşən kolxozlar nail olurdular. Buranın bir çox kolxozları məhsuldarlığı artıraraq 15-18 sentnerə çatdırırdılar [5, s. 113]. 30-cu illərin sonunda taxıl istehsalı artmağa başlamışdı. Muxtar respublikada 1940-cı ildə 27,3 min ton taxıl istehsal edilmişdir [19, s. 353].

1934-cü ildə Naxçıvan MSSR Torpaq Komissarlığının verdiyi plana əsasən 43.757 hektar ümumi əkin sahəsindən 18.101 hektar buğda, 10.012 hektar arpa, 207 hektar darı, 690 hektar paxlalı bitkilər, 80 hektar çəltik (Şərurdə, qışmən Culfə rayonunun Yaycı, Ordubad rayonunun Aza kəndlərində), 9.100 hektar pambıq, 405 hektar tütün (Şərurdə), 690 hektar tərəvəz, 4.517 hektar ot bitkiləri aqılmışdır [16, v. 2]. Pambıq əkin sahələrinin həcmində artım müşahidə edilir. Belə ki, pambıq əkin sahəsi inqilabdan əvvəlki pambıq əkin sahəsindən 6433 hektar artıq olmuşdur.

1932-1935-ci illərdə Naxçıvan MSSR-də əldə edilmiş kənd təsərrüfatı məhsullarının hər hektardan sentnerlə artım olmuşdur. Həmin artım belə idi: 1932-ci ildə (hər hektardan sentnerlə) taxıl məhsulları 8,4, pambıq 7,4, bağ və bostan məhsulları 97, meyvə bağları 44, üzüm bağları 32,4, tütün 8,8, quru ot 46; 1933-cü ildə taxıl məhsulları 9,5, pambıq 8,0, bağ və bostan məhsulları 105, meyvə bağları 27, üzüm bağları 34,3, tütün 10,0, quru ot 60; 1934-cü ildə taxıl məhsulları 9,8, pambıq 8,8, bağ və bostan məhsulları 114, meyvə bağları 52, üzüm bağları 40,0, tütün 10,5, quru ot 56,0; 1935-ci ildə taxıl məhsulları 10,6, pambıq 9,7, bağ və bostan məhsulları 128,8, meyvə bağları 33, üzüm bağları 46,6, tütün 11, quru ot 64,0. Başqa sözlə, 1932-ci ildə müqayisədə 1937-ci ildə axırillərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının hər hektardan sentnerlə artım faizi (%-lə) aşağıdakı kimi idi: taxıl məhsulları (hər hektardan sentnerlə) 50%, pambıq 62,2%, bağ və bostan məhsulları 44,3%, meyvə bağları 40,0%, üzüm bağları 87,8%, tütün 36,4%, quru ot 85% [15, v. 7].

Kollektivləşdirilmə tədbirləri, onun gedişi və həyata keçirilməsini sürətləndirəcək məqsədlə müxtəlif qurultaylar (zərbcəli kolxozçuların qurultayları, komsomolçu kolxoz-

çuların qurultayı və s.), plenumlar və yığıncaqlar keçirilməsi ənənəvi hal almışdı. Belə ki, 1933-cü ilin fevralında zərbcəli kolxozçuların I, iki il sonra 1935-ci ilin fevralında II qurultayı keçirildi. Həmin qurultaylarda kolxozları bəşlik kolxozu, kolxozçuları isə varlı etmək vəzifəsi irəli sürüldü. İ ümmütiyyəqlə qurultayda kolxoz və sovxozların möhkəmləndirilməsi üçün partiya MTS-lər və sovxozlar nəzdində siyasi şöblər yaradı. 25 min əf yaxşı partiya işçisi şöblərə göndərildi [17, v. 6].

İkinci beşillikdə başlıca diqqət kolxozların təşkilat-təsərrüfat və siyasi cəhətdən möhkəmləndirilməsinə verildi. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsində ÜİK (b) MK-nın 1933-cü il Yanvar Plenumunun qəbul etdiyi qərarın mühüm əhəmiyyəti oldu. Yanvar Plenumunun qarşısına qoyduğu vəzifələrlə əlaqədar Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsinin Nəzarət Komitəsi ilə birləşmiş plenumu çağırıldı. Plenum Şəur və Naxçıvan MTS-ləri yanında siyasi şöblər yaradı [5, s. 97]. Siyasi şöblərin təşəbbüsü ilə "1934-cü ilin yaz əkin kampaniyasına qədər qısa müddətli kurslar vasitəsilə 20 nəfər kolxoz sadri, 115 nəfər mühəsis, 130 nəfər briqadçı və b. hazırlanmışdı. 1934-cü ildə bütövlükdə isə Naxçıvan (Babək), Şəur, Ordubad, Şahbuz, Əbrərxan və Culfə rayon torpaq şöbləri, həmçinin Naxçıvan və Şəur MTS-ləri nəzdindəki kursları 952 nəfər belə yüksək ixtisaslı kənd təsərrüfatı işçiləri, habelə 93 nəfər mexanizator bitirmişdi. Naxçıvan, Şəur, Şahbuz, Əbrərxan, Ordubad rayonlarına göndərilən təkcə kolxoz sədrilərinin sayı 66 nəfər olmuşdu. 1934-cü ilin payız və 1935-ci ilin yaz əkin kampaniyaları dövründə daha 314 nəfər qısa müddətli kursları bitirmiş və kolxozlara göndərilmişdi. 1932-ci ildə Naxçıvan MR-də kolxoz istehsalat briqadalarının sayı 80 olmuşdu halda, 1934-cü ilin yaz əkin kampaniyasına zamanı rayon torpaq şöbləri və MTS-lər yanında təşkil olunmuş kurslar vasitəsilə daha 146 nəfər istehsalat briqadiri hazırlanmış və belolیکə istehsalat briqadirlərinin sayı 266-ya çatdırılmışdı. 1934-cü ilin yaz əkin kampaniyası ətrafında muxtar respublika kolxozlarına kömək məqsədilə normadan əlavə daha 20 traktor göndərilmiş məsələsi müsbət həl edilmişdi. Həttə Naxçıvan MR-də xidmət edən sərhəddi əsgərlər belə kolxozlara hamilik işinə cəlb edilmişdir. Naxçıvan sərhəd məntəqələrində 24 nəfərlik tarkibdə iki briqada yaratmış və onları Şəur və Naxçıvan MTS-lərində təhkim etmişdilər. Onlar kolxozlarda kənd təsərrüfatı maşınlarını təmir edir, traktor parklarını pasportlarını qaydaya salırdılar" [20, s. 87].

1930-cu il martın 3-5-də kolxozçu gəncərin I qurultayı keçirildi. Qurultayın qətnaməsində komsomol təşkilatlarında kolxoz hərəkətində daha yaxından iştirak etmək, maddə və yoxsul gəncələri kolxozda cəlb etmək üçün geniş təbliğat və təşviqat işləri aparmaq tələb edilirdi. Qurultaydan sonra müxtəlif dairələrdə keçirilmiş komsomol müşavirələrində gəncələri partiyanın aqrar siyasətinə səfərbər etmək üçün müxtəlif dərəcə və kursların təşkil edilməsi haqqında qərarlar qəbul edildi, komsomol özəklərindən kolxoz quruculuğunda təşəbbüsü öz əllərinə almaq tələb olundu. Təkcə Naxçıvan MSSR-də komsomol özəklərinin təşəbbüsü ilə 32 kolxoz təşkil edilmişdi. Artıq 1930-cu ilin əvvəllərində respublikada olan fərdi təsərrüfatçı komsomolçuların 65,7 faizi kolxozlara yazılmışdı, bu zaman kolxoz idarə heyəti üzvlərinin 15 faizi komsomolçu idi [2, s. 94].

Beləliklə, milyonlarla Sovet vətəndaşının ölüminə yol açan kollektivləşməsi siyasətinə keçidə Lenin dövründən başlayan NEP (novaya ekonomikişkaya politika) - yeni iqtisadi siyasət dayandırılmış, fərdi təsərrüfatlar ləğv edilməyə, xalqın əlindəki istehsal vasitələri və torpaqlar birləşdirilib "kolxoz" adı verilən rəsmi dövlət təsərrüfatlarına çevrilməyə başlamışdı.

Kəndlilərdən artıq taxılın zorla əlindən alınması, onların əmlakının və mülkünün müsadirə edilməsi və s. sovet rejiminə və kollektivləşməyə qarşı kütləvi müqavimət hərəkatına gətirib çıxarırdı.

1. Azərbaycan tarixində Naxçıvan (S.Məmmədov, İ.Bağirovun redaktorluğu ilə). Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, 1996, 142 s.
2. Cəfərov H. Azərbaycanca gənclər hərəkatı (XX əsr). Bakı: Nurlan, 2009, 457 s.
3. Hacıyev İ., İsmayılov B. Naxçıvan Muxtar Respublikası-90. Naxçıvan: Əcəmi, 2014, 184 s.
4. Hacıyev İ. Naxçıvanda kənd təsərrüfatının kollektivləşməsi: əyintilər, səhvlər, nəticələr // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. İctimai və humanitar elmlər seriyası, Naxçıvan: Tusi, c. 7, № 3, 2011, s. 21-28.
5. Hüseynov X. Naxçıvan Muxtar Respublikasında kənd təsərrüfatının inkişafı (1924-2014-cü illər). Naxçıvan: Əcəmi, 2016, 352 s.
6. İvanov R. Başqın. Bolşeviklərin sovet torpağı qədim Naxçıvanda azğınlıqları haqda acı həqiqətlər. Naxçıvan: Əcəmi, 2009, 464 s.
7. Quliyev C., Mədotov Q., Nadirov A. Sovet Naxçıvanı. Bakı: Azərneşr, 1984, 138 s.
8. Məmmədov X. Naxçıvan MSSR 40 ildə. Bakı: Azərneşr, 1960, 54 s.
9. NMRDA: f. 40, siy. 4, arx. 96.
10. NMRDA: f. 40, siy. 4, arx. 10.
11. NMRDA: f. 1P, siy. 1, arx. 434.
12. NMRDA: f. 40, siy. 4, arx. 7.
13. NMRDA: f. 40, siy. 2, arx. 52.
14. NMRDA: f. 40, siy. 2, arx. 97.
15. NMRDA: f. 221, siy. 1, arx. 150.
16. NMRDA: f. 221, siy. 4, arx. 1.
17. NMRDA: f. 34, siy. 1, arx. 525.
18. Naxçıvan MSSR xalq təsərrüfatının inkişafı. Statistik məcmuə. Bakı: Birləşmiş nəşriyyat mətbəəsi, 1964, 142 s.
19. Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası (Akademik H. Abdullayev in redaktorluğu ilə). Bakı: Elm, 1975, 360 s.
20. Sadiqov S. Naxçıvan Muxtar Respublikasının tarixindən. Bakı: İrşad mərkəzi, 1995, 144 s.
21. Маггерамов Э. Газета «Коммунист» (на азерб. языке) и вопросы восстановления сельского хозяйства Азербайджанский ССР (1921-1928 гг.). Баку: Нурлан, 2004, 344 с. + иллюстрации.
22. Сокольский Н. Материалы по изучению Нахичеванской ССР. Тифлис, Зак-Гиз, 1933, 184 с.
23. Султанов Г. Нахкрай и его экономика. Баку, 1927, 249 с.

Фахреддин Джафаров, Яшар Рагимов

ХОД КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В НАХЧЫВАНЕ (статья I)

В статье исследована интересная и актуальная проблема – коллективизация сельского хозяйства в Нахчыване. В начале 20-х годов прошлого века в Нахчыване проводились различные мероприятия с целью ликвидации личных крестьянских хозяйств и создания коллективных. В новой плоскости изучена политика в этой области, проводившаяся вновь созданным государством в 20-30-е годы и

существовавшее реальное состояние дел. Статья написана на основе фактов и архивных документов, сделан вывод, что принцип добровольности здесь не соблюдался, и личные крестьянские хозяйства привлекались к коллективизации насильственными методами.

Ключевые слова: автономная республика, механизация, сельскохозяйственный инструмент, кооператив, трактор, водное хозяйство, колхоз, МТС.

Fahreddin Cafarov, Yashar Rahimov

THE COURSE OF AGRICULTURE COLLECTIVIZATION IN NAKHCHIVAN (paper I)

The paper is devoted to an interesting and topical problem - the collectivization of agriculture in Nakhchivan. In the early 20-ies of the last century in Nakhchivan various measures were carried out with the goal of liquidating personal peasant farms and creating collective farms. In a new plane, the policy in this field was studied, conducted by the newly created state in the 1920s and 1930s and the existing state of affairs. The article is written on the basis of facts and archival documents, it is concluded that the principle of voluntariness was not observed here, and personal peasant farms were involved in collectivization by violent methods.

Keywords: autonomous republic, mechanization, agricultural tools, cooperative, tractor, water economy, collective farm, MTS.

(Akademik İsmayıl Hacıyev tərəfindən təqdim edilmişdir)